

PUSKÁS JULIANNA

Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata 1861–1924¹

Közép- és Kelet-Európa területéről az USA-ba irányuló tömeges kivándorlásról az 1960-as évektől több tanulmány és monográfia jelent meg. A történeti vizsgálatokban a téma megközelítésének két iránya mutatkozik. Az egyik a kivándorlás kérdéseit politikai határok (pl. a történeti Magyarország és Ausztria) keretében tekinti át,² a másik az elemzéseket egy-egy etnikumra (pl. horvátok, szlovákok, szlovének, lengyelek) koncentrálja.³

Mindkét megközelítést kísérti az egyoldalúság veszélye. A politikai határok keretében folytatott vizsgálatoknál a kivándorlás akarva vagy akaratlanul az akkor uralkodó nemzet szempontjából értékelődik. Egy-egy etnikum vándormozgalmainak elemzésénél pedig a kutatók hajlamosak eltúlozni saját etnikumuk részvételét.

A közép-, a kelet- és a dél-európai népek vándormozgalmainak tanulmányozása a többiekénél nagyobb nehézségbe ütközik. A folyamat rekonstruálásának lehetőségeit korlátozza, hogy az országhatárok sokkal kevésbé voltak stabilak, mint Nyugat-Európában. Soknemzetiségű államokról lévén szó, az etnikumok lakta területek és a politikai határok nem estek egybe. További nehézség, hogy 1898-ig a statisztikák csak országokként regisztrálták a ki- és bevándorlókat. Amikor pedig a hatóságok a vándorlók etnikai hovatartozására is kérdeztek, akkor sem biztos, hogy a válaszok minden esetben a valóságnak feleltek meg. A vándorlási folyamatok áttekintését az is akadályozza, hogy egyes etnikumok, pl. a lengyelek, a rutének, több állam fennhatósága alatt egymástól szétválasztva éltek.

Ugyancsak különös körülményt igényel a leíró történeti források értékelése. Európa e régiójában a kivándorlást figyelő kortársak szembeszökő érzékenységgel reagáltak e negatív társadalmi jelenségre. Problémái a térség jelentős részében összefonódtak azokkal a gondokkal, amelyeket a feudális múlt maradványainak a továbbélése, a soknemzetiségű összetétel, a nemzetiségi mozgalmak, a modernizáció nehézségei a századfordulóra halmozódottan idéztek elő. Viták zajlottak a kivándorlásról. Keretükben a kor szinte valamennyi problémájáról lehetett szólni: az óriási elvándorlás, a tömegek menekülésének példáival hivatkozni a nemzet, az etnikum pusztulására vagy az áldatlan

¹ Európa e régiójának vándorlási mozgalmaként tekintjük az Osztrák–Magyar Monarchia és a cári Oroszország területéről a tengerentúlra vándorlásokat.

² J. Polisensky (1970), H. Chmelar (1974), Rácz I. (1980), Puskás J. (1982). A rövidítések feloldására l. az irodalomjegyzéket!

³ L. pl. J. Hanzlik (1961), I. Cizmíc (1974), C. Bobinska–A. Pilch (szerk.) (1975).

társadalmi-szociális viszonyokra, és ezért a felelősséget felvetni. Hatásos közvetlen politikai eszköz szerepét tölthette be tehát a kivándorlás kérdése a különböző pártok és csoportok hatalmi küzdelmeiben. Így a kortársak véleményét méreteiről, okairól és következményeiről sokkal inkább társadalmi és politikai ambíciók befolyásolták, mint a kivándorlás tényszerű elemzése.

Nehezen szabadulnak az újabb történeti kutatások is a kortársi értékelések ideológiai hatásától. Különösen azokétól, akik a tömeges kivándorlás problémáit – emócióktól fűtöttek – a társadalmi reformokért, a radikális változtatásokért és a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelmek érdekében vetették fel.

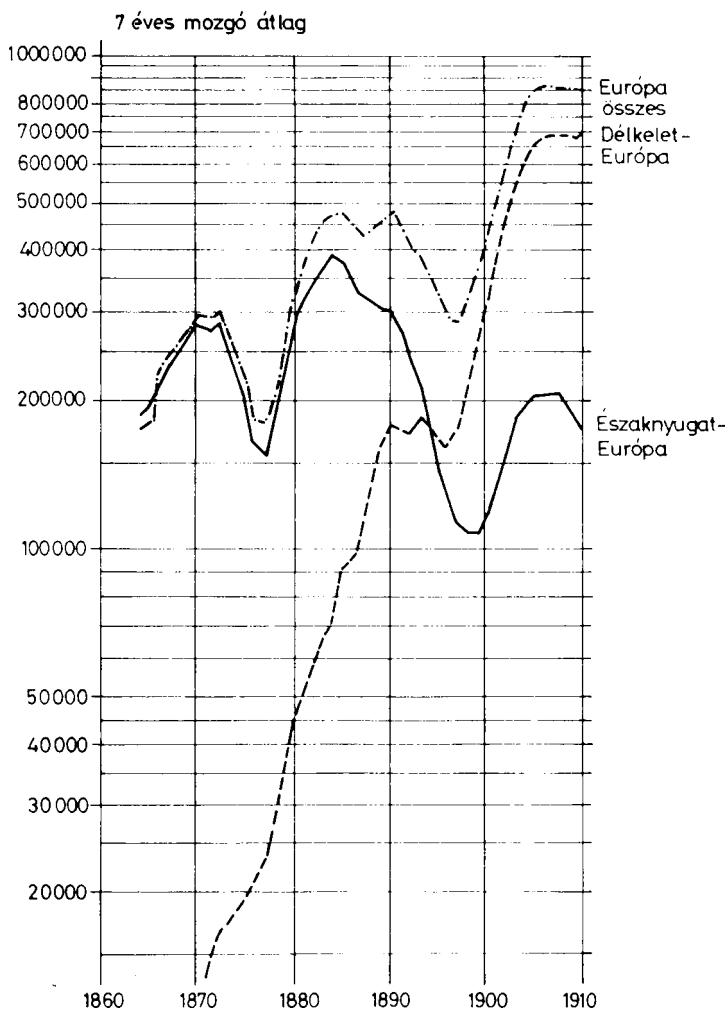
A nagyobb történeti távlat, az eddigi kutatási eredmények és a fejlettebb kutatási módszerek ma már kedvezőbb, higgadtabb társadalmi légkört biztosítanak a tömeges kivándorlás és ezen belül az egyes etnikumok részvételének a tanulmányozásához. Az egyoldalúságok leküzdéséhez, az eddigieknél szélesebb körű és alaposabb elemzéshez a komparatív vizsgálatok mutatkoznak ígéreteseknek. Kiszélesítik a bázist kontrolladatok bevonásához, s így meggyőzőbbek lehetnek a bizonyítási eljárások.

E tanulmány szerény kísérlet arra, hogy összehasonlítások keretében ismertesse az Osztrák–Magyar Monarchia és a cári Oroszország népeinek Észak-Amerikába irányuló tömeges kivándorlását, a folyamat formálódását, annak szakaszosságát, az elvándorlók soknemzetiségű megoszlásának sajátosságait. Körvonalazza azokat az összefüggéseket, amelyek összehasonlításokkal tárulnak fel az elvándorlók soknemzetiségű összetétele, a kivándorlási régiók és a vándorlás térhódításának mechanizmusa között. Természetesen a kérdések nem fogják át a komplex társadalmi jelenség valamennyi legfontosabb aspektusát. Figyelembe véve azonban egyrészt a tanulmány terjedelmének lehetőségeit, másrészt az eddigi kutatásokat, e kérdések vizsgálata az első lépéseket jelentheti a kelet-európai kivándorlás történeti modelljének megalkotásához. Elemzéseiben elsősorban az Egyesült Államok bevándorlási hatóságainak a kimutatásaira támaszkodik, minthogy legkomplettebb adatokat e források tartalmazznak.⁴ Az USA-ban 1861-ben kezdődött a Monarchia és Oroszország bevándoroltjainak a regisztrálása: 1898-ig azonban csak országos összesítésben, az 1898/99-es fiskális évtől (júliustól júniusig) etnikai csoportosításban is. E statisztikai kimutatásokat rendeztem idősorokba, hogy matematikai statisztikai módszerekkel tanulmányozhassam a folyamatban mutatkozó törvényszerűségeket, azaz a vándorlás trendszerű alakulását, szakaszosságát és konjunkturális ingadozását. Az eredményeket grafikai ábrázolásban és táblázatokban közlöm.

⁴ Az USA bevándorlási statisztikái: Annual Report of the Commissioner General of Immigration for the fiscal year ended June 30 (1861–1924) In: *W. Willcox* (1929), 374–499. Ausztriában nem készült saját adatgyűjtésen alapuló hivatalos kivándorlási statisztika. *K. V. Englisch: Die Österreichische Auswanderungstatistik* (1913) c. munkájában az európai tengeri kikötők adataira támaszkodott. L. erről *H. Chmelar* (1974) 21. A cári Oroszországnak sem volt hivatalos kivándorlási statisztikája (*V. V. Obolensky-Ossiensky*, 1931). Magyarországon 1899-től indult a kivándorlás statisztikai adatainak gyűjtése. Az adatok közzétéve: A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. c. kiadványban (1918).

Az európai kivándorlás súlypontjának eltolódása Közép-, Kelet- és Dél-Európába

Az 1. grafikon tartalmazza a közép- és kelet-európai kivándorlási folyamat alakulását az 1860-as évektől összehasonlítva az európai összes és az Észak- és Nyugat-Európából történő kivándorlással. Az 1860-as évektől az 1910-es évekig meg-négyszereződött Európából a tengerentúlra vándorlók száma. A növekedés azonban nem egyenletesen haladt. Három nagy hullám mutatkozik az említett időszakban. Az első hullám emelkedő szakaszának az ideje az 1863–1873 közötti tíz év. Ekkor még majdnem teljes mértékben az Észak- és Nyugat-Európából útrakerlők reprezentálták az európai kivándorlást. A második hullám az 1880-as évek elejétől növekedett, és vele együtt

1. grafikon. Az USA-ba vándorlás alakulása

kezdett bontakozni a tömeges kivándorlás Kelet-Közép-Európából. A harmadik és egyben a legnagyobb hullám időszakunk századunk első évtizede, amely már többségében Kelet- és Dél-Európából sodort embereket a tengerentúlra. Több mint 10 millió személy hajózott ebben az időszakban az USA-ba és ezeknek több mint kétharmada Olaszországból, Oroszországból és az Osztrák–Magyar Monarchiából. Miközben a kivándorlás növekedése ez országokból nagy lendületet vett, fokozatosan csökkent az 1880-as évek második felétől a nyugat- és az észak-európai országokból. De ez a csökkenés sem egyenletesen, hanem kisebb emelkedő hullámokkal ment végbe. A vándorlás általánosan hanyatló szakaszában, az 1890-es évek mélypontjától 1905–7-ig, ismételten emelkedett.

Minden egyes hullámban nagyobbodtak Európából a tengerentúlra kivándorlás méretei. A hullámok felmenő szakaszának jellegzetessége, hogy a már érintett területeken kívül újabb és újabb népcsoportokat sodortak a vándorlásba. Az általunk tanulmányozott időszak három vándorlási hulláma előtt volt egy, amely az 1850-es évekkel tetőzött. Akkor a kivándorlók fő csoportjai a brit szigetekről távoztak (angolok, skótok, írek). Szerepük jelentős volt az 1860-as évektől emelkedő vándorlási hullámban is, de akkor az már terjedt német és skandináv területeken. Ezek népességéből lettek a jellegzetes típusai az 1880-as évekkel tetőződő hullámnak, és mellettük kezdtek feltűnni Közép- és Kelet-Európa népei is, a harmadik hullám fő reprezentánsai.

Hosszú ideje vitatott a szakirodalomban, hogy e hullámok alakulását vajon elsődlegesen az Egyesült Államok, vagy Európa viszonyai befolyásolták-e? Amerikai kutatók az előbbit, európai kutatók az utóbbit hangsúlyozták.⁵ Újabbán a válasz egyre inkább úgy fogalmazódik meg, hogy a vándorlás hullámszerű alakulását főleg az Egyesült Államokban változó körülmények befolyásolták, viszont az európai országok viszonyaiban, a tradicionális társadalmak bomlásában és az industrializáció térhódításában kell első-sorban keresni azokat a tényezőket, amelyek meghatározták, hogy mely országok, régiók lettek a kivándorlás fő területei.⁶

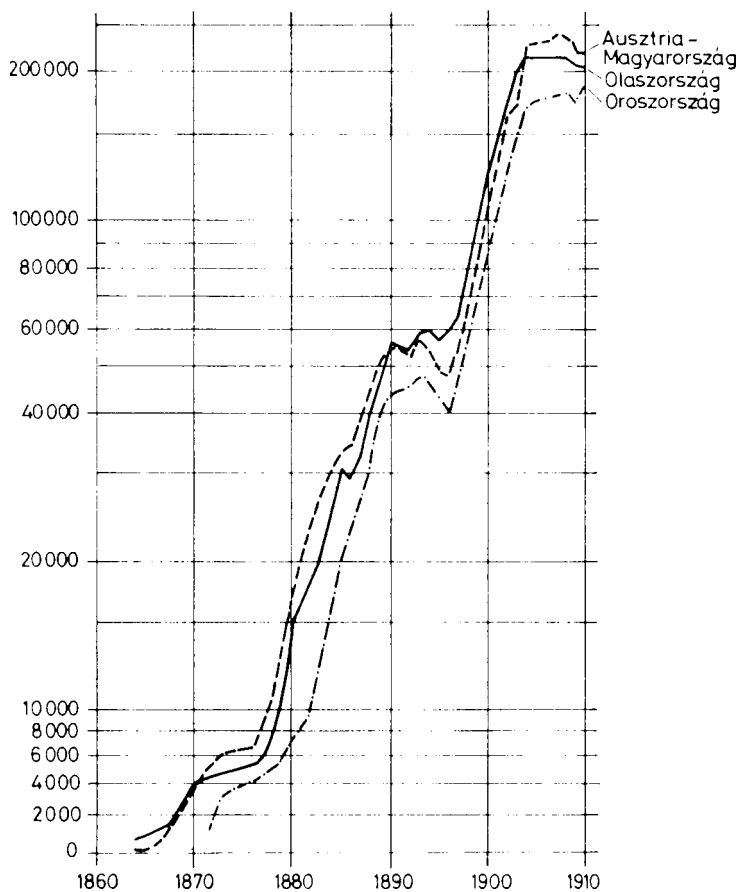
A növekedés szakaszossága és a szakaszok jellegzetességei

A 2. grafikon tartalmazza az Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország és a cári Oroszország területéről az USA-ba vándorlás alakulását. Szemlélteti, hogy a folyamat nagyjából azonos időben indult mindhárom országban: Olaszországból és az Osztrák–Magyar Monarchiából az 1860-as, a cári Oroszországból pedig az 1870-es években. Azonos formájúak az elvándorlás görbéi e három országból: az 1880-as évektől a kivándorlók számának gyors növekedése megakadt, sőt vissza is esett, de az 1890-es évek második felétől az újabb és gyors felfutás is párhuzamosan haladt az 1905–7-es évekig. A folyamat gyors kibontakozásának méreteit fejezi ki, hogy az 1860-as évek végén az Oszták–Magyar Monarchiából még 2000 bevándoroltat sem regisztráltak, 1907-ben már több mint 300 ezret. Oroszországból pedig ugyanezen időszakban a kivándorlók százas létszáma emelkedett 214 544-re.

⁵ H. Jerome (1926), S. Kuznets (1958).

⁶ Dorothy S. Thomas (1941), Brinley Thomas (1954), R. A. Easterlin (1980).

7 éves mozgó átlag

2. grafikon. Az USA-ba vándorlás alakulása

Az érintett nyugat-európai országokban a tengeren túlra vándorlás fejlődése egy növekedési görbe alakulásával egyezik meg. A folyamatban körülhatárolható az előkészítő, a gyors növekedési, majd azt követően az ún. telített vagy saturation és végül az elcsendesedő, ún. regresszív szakasz.⁷ Ezek a következő sajátosságokkal mutatkoznak az Osztrák-Magyar Monarchiából és a cári Oroszországból való elvándorlásokban: a tömeges kivándorlás előkészítő szakasza az 1870-es évek közepéig jelezhető. Az elvándorlók száma az 1870-es évek végétől, illetve az 1880-as évek elejétől emelkedett olyan méretűvé, hogy kifejezője a rendszeres kivándorlásnak. Ez időtől határolható körül a tömeges kivándorlás ún. növekvő szakasza: ezen belül első fázis a századfordulóig, évenként kb. 40 ezerről kb.

⁷Sune Akerman (1976).

100 ezerre szaporodó bevándorló tömegekkel, második fázis 1900-tól 1908-ig. Ekkor már százezres tömegek hajóztak évenként ez országokból az Egyesült Államokba.

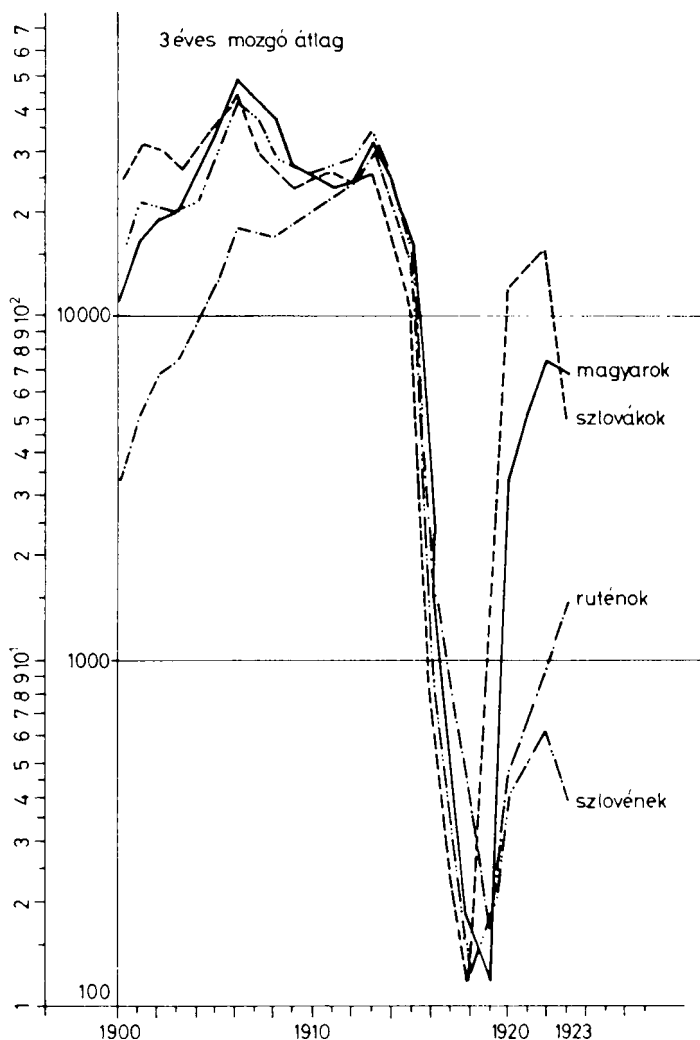
A kivándorlás mennyiségi adatai még nem nyújtanak elég információt ahhoz, hogy az 1908–13 évek a folyamatnak valóban az ún. telített, azaz saturation szakaszát jelentik-e? Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország viszonylatában az évenként átlagban 200 ezres számban a tengeren túlra vándorolt tömegek jelezhetik ezt, bár nem tudható, hogy ha a külső tényezők nem akadályozzák a szabad kivándorlást, annak még milyen hulláma keletkezett volna? Az ún. saturation szakasz az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország viszonylatában is csak elkezdődhetett, de kiterjedése elé gátat emelt az első világháború. Az 1920-as évek elején pedig az Egyesült Államok a bevándorlást megszigorító törvényeivel bezárta a kaput Közép-Kelet- és Dél-Európából származó ún. nem kívánatos kivándorló tömegek elől. A folyamat alakulásából így hiányzik az az ún. regresszív szakasz, amelyet a kivándorlás természetes úton való elcsitulása hozott volna létre. Nem mondhatjuk azt, amit a nyugat-európaiak, azaz hogy a belső iparosodás növekvő munkaerőt lekötő kapacitása, a demográfiai hullám elapadása csitította el a tengeren túlra vándorlást.

A növekedés szakaszosságát a vándorlási folyamatban a mennyiségi változások mellett a kivándorlók demográfiai és társadalmi jellegzetességeinek a módosulásai is jelzik. A tömeges kivándorlást előkészítő szakaszban az elvándorlók társadalmi összetétele differenciáltabb volt. Leíró források információiból, részleges statisztikai adatokból az következtethető, hogy kézművesek, iparosok, kereskedők, valamint egzisztenciát veszített személyek reprezentálták az Észak-Amerikába vándorló pionírok jellegzetesebb típusait Európa e régiójából is. Ebben a szakaszban a kivándorlók többnyire családostól, az új egzisztencia teremtés és végleges letelepedés szándékával hajóztak a tengeren túlra. Ezért arányosabb pl. a nemek közötti megoszlás. Népes tömegek az agrárlakosságból, a falvakból, mint a vándorlók jellegzetes típusai a növekedési szakasz formálódásával tűntek fel. Ekkor ugrott meg feltűnően a kivándorlók között a férfiak aránya, akik gyakran csoportosan indultak el. Útirányukat többnyire kivándorlási ügynökök egyengették, az utazási lehetőséget pedig a hajóstársaságok versengése következtében lényegesen olcsóbbá vált hajójegyek könnyítették meg. Az elvándorlások kisebb földrajzi központjai még nem mutatkoznak meg az előkészítő szakaszban. Azok a tömeges kivándorlás növekedésének első fázisával formálódtak, határozott kereteket pedig annak a második fázisában kaptak.

A kivándorlók demográfiai és társadalmi kompozíciójában olyan módosulások, amelyek az ún. telítettség szakaszra jellemzőek, tendenciákban észlelhetők. Az Osztrák–Magyar Monarchiából pl. a világháborút megelőző néhány évben megnövekedett a kivándorlók között a nők aránya, és a nem agrárfoglalkozásúak számának növekedésével ismételtén differenciáltabb a társadalmi háttér. E módosulások ismeretében tartjuk lehetségesnek, hogy a világháborút megelőző néhány évben a vándorlási folyamat ún. saturation szakaszban volt. Az országos statisztikai átlagokban azonban elmosódnak az országokon belüli nagy különbségek, és nem tárulnak fel a tényleges jellegzetességek variációi. Ezek jobban megmutatkoznak, ha a vándorlási folyamatokat etnikumonként vizsgáljuk.

Az etnikumok vándorlási folyamata

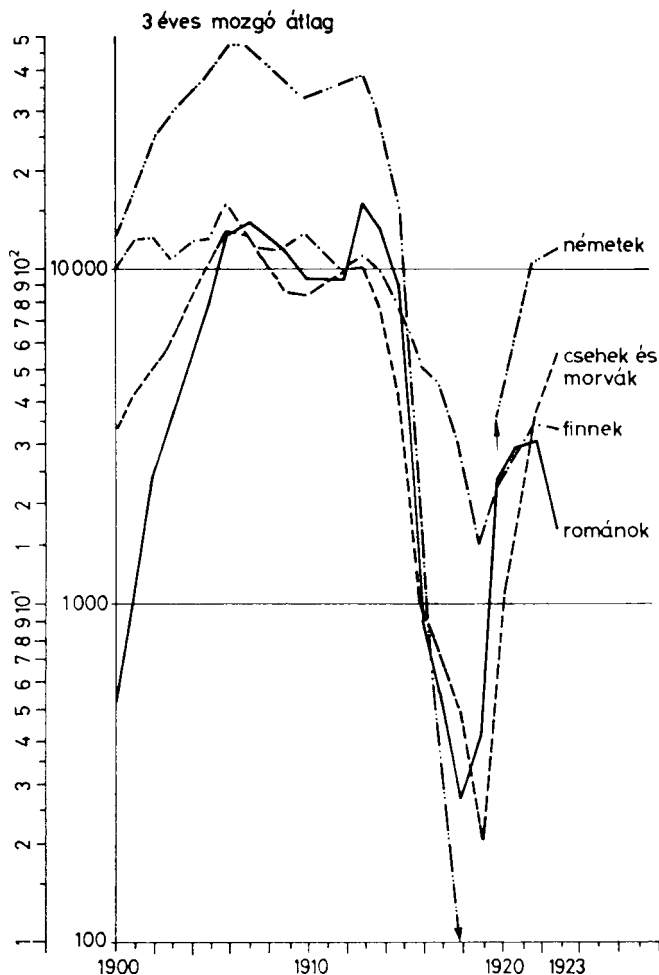
Mivel a statisztikák 1898/99-től tartalmazznak adatokat a vándorlások alakulásáról etnikumonként, a 3., 4. és 5. grafikonokon e folyamat formálódását az 1898–1924 közötti évekre ábráztuk. Az első pillanatban szembeszökő a grafikonokon, hogy valamennyi etnikum vándorlási folyamatának ciklikus mozgása teljesen azonos irányú volt, sőt időben is egybeestek a fel- és lemenő ingadozások. A kivándorlás szakirodalmában e ciklikus mozgásokat is a kibocsátó területek viszonyaival igyekszik magyarázni. A felsorakoztatott indítékok, pl. természeti csapások, pogrom, forradalom vagy más

3. grafikon. Az USA-ba vándorlás alakulása nemzetiségenként (1899–1924)

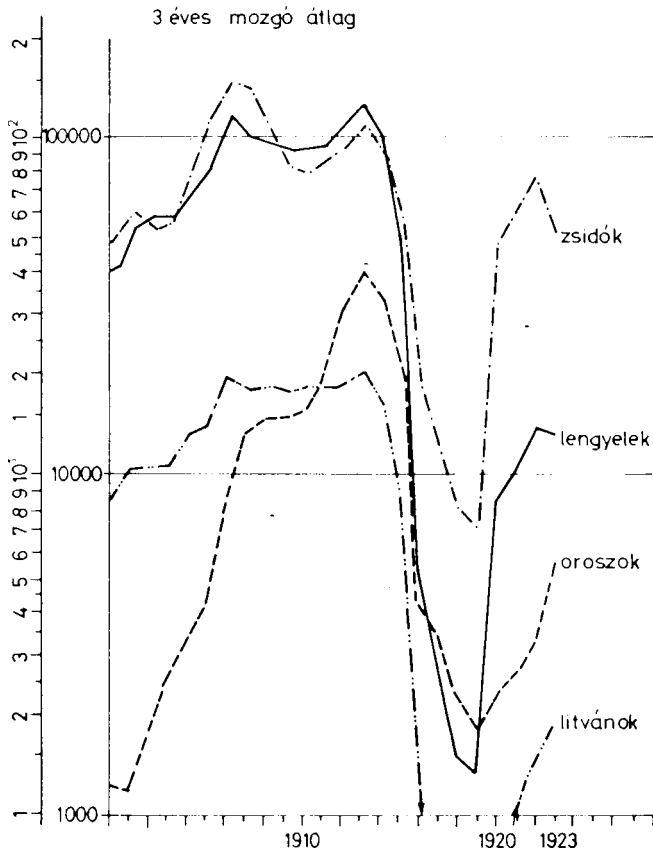
osztálykonfliktusok azonban regionálisan vagy csak helyileg érvényesek, és semmiképpen sem hozhattak létre ilyen egyértelmű mozgást. Formálódásukban közös tényezőnek kellett közreműködni. Ez pedig csak az Egyesült Államokban kereshető. Az ingadozások korrelációban is vannak a befogadó országban mutakozó munkabér-ingadozásokkal. Az összehasonlítások keretében a ráfigyelés erre is elősegítheti, hogy csökkenjen az a szakadék, amely ma még fennáll a migráció ún. „hagyományos” és ökonometriai történeti kutatásai között.

A grafikonokon a vándorlásnak nem az egész, de a legjelentősebb időszaka ábrázolódik. Ebben az időszakban távozott az Osztrák–Magyar Monarchia területéről az összes kivándorló kb. 80%-a (4 116 988-ból 3 273 071). Még inkább erre az időszakra esett a cári Oroszország területén élő népességből a kivándorlás. Etnikumonként azonban

4. grafikon. Az USA-ba vándorlás alakulása nemzetiségként (1899–1924)

5. grafikon. Az USA-ba vándorlás alakulása nemzetiségenként (1899–1924)

már jelentősek a különbségek e vonatkozásban is. Ezt jól tanúsítják a vándorlási görbék. Segítségükkel körülhatárolhatók, hogy az egyes etnikumok vándorlásának milyen szakasza mutatkozik 1899–1924 között. Ebből a szempontból három csoportjuk különböztethető meg: az első, amelyiknek kivándorlása a századfordulóra már olyan méreteket öltött, hogy a saturation szakasza kiteljesedett, sőt tendenciában a csendesülés is kezdetét vette, pl. a szlovákok és a csehek körében. Bár a csehek tengeren túlra vándorlása sohasem öltött olyan méreteket, mint a Monarchia más szláv népeié, de tudjuk a kortársak jelzéseiből, hogy a vándorlási hullám legkorábban őket érte el Európa e régiójában, és annak tetőzése már az 1870-es évekre bekövetkezett.

A második csoportba azok az etnikumok sorolhatók, amelyeknek ezekben az években kibontakozott a tömeges kivándorlás növekvő szakasza (pl. magyarok, horvátok, szlovének). A harmadik csoportot alkotják azok (pl. oroszok és románok), akik ennek csak a kezdetén voltak. Nagyon hozzávetőlegesen lehet körülhatárolni a vándorlási szakaszait azoknak az etnikumoknak (németek, lengyelek és zsidók), amelyek széttagoltan vagy szétszórtan éltek a két országban, vagy mint a lengyelek, három országban

1. táblázat

Az Osztrák–Magyar Monarchiából az USA-ba vándoroltak nemzetiségi megoszlása 1861–1924

	A kivándorlók száma 1899–1924		1. becslés 1861–1924		2. becslés (korrekció) 1861–1924		Becslés az 1898/99 megoszlási arány szerint			Becslés korrigált számokkal	
	fő	%	fő	%	fő	%	%	fő	% korrekció	fő	%
szlovák	476 312	14,6	686 448	16,7	728 474	17,7	24,9	210 136	+ 20	252 162	29,9
lengyel	600 458	18,3	758 271	18,4	767 265	18,6	18,7	157 813	+ 5,7	166 807	19,8
zsidó	232 312	7,1	381 686	9,4	390 199	9,5	17,7	149 474	+ 5,7	157 887	18,7
horvát–szlovén	451 717	13,8	568 178	13,8	544 884	13,2	13,8	116 461	– 20	93 167	11,0
magyar	472 934	14,4	549 730	13,3	526 691	12,8	9,1	76 796	– 30	53 757	6,4
német	384 265	11,7	442 495	10,7	434 342	10,6	6,9	58 230	– 14	50 077	5,9
cseh-morva	137 352	4,2	169 421	4,1	175 834	4,3	3,8	32 069	+ 20	38 482	4,6
rutén	247 814	7,6	267 224	6,5	261 401	6,4	2,3	19 410	– 30	13 587	1,6
olasz	26 313	0,8	40 659	0,9	40 659	0,9	1,7	14 346	0	14 346	1,7
egyéb délszláv: dalmát, bosnyák, szerb, montenegrói, hercegovinai (+ bolgár)	89 990	2,8	98 429	2,4	93 366	2,3	1,0	8 439	– 60	3 376	0,4
román	153 604	4,7	154 447	3,8	153 873	3,7	0,1	843	– 68	269	0,0
Összes	3 273 071	100,0	4 116 988	100,0	4 116 988	100,0	100,0	843 917		843 917	100,0

Összeállítva: Willcox, International Migration Statistics pp. 483–485.

is, mivel ez vándorlásuk kronológiáját is befolyásolta. A porosz fennhatóság alatti lengyel területekről pl. a tömeges kivándorlás ebben az időben már elcsendesülő szakaszában volt. A galíciai lengyeleké a saturation szakaszát jelzi, az orosz fennhatóság alatti területen viszont még nem csitul a növekedés.

A vándorlási folyamat növekedési szakaszainak ismeretében nyílik lehetőség arra, hogy az eddigieknél megalapozottabban becsülhessük meg az elvándorlók számát az egyes etnikumokból az 1899 előtti időszakra is, amikor még csak kibocsátó országonként regisztrálták a bevándorlókat. Az összehasonlítások nyújtanak olyan kontrollt becslésekhez, amelyek megóvnak azoktól a túlzásoktól, amelyek éppen ezek hiányában többé-kevésbé általános jellemzői a kivándorlási szakirodalomnak. Ha összeadjuk ugyanis az ezekben közölt számadatokat az egyes etnikumok vándorlásáról, végösszegük messze meghaladja a Közép-, Kelet- és Dél-Európából USA-ba bevándoroltak regisztrált számát.⁸

A vándorlás 1861–1898 évi országos adataiból az egyes etnikumok vándorlási szakaszának szem előtt tartásával az 1899–1924 időszakban az 1899 előtti évekre, számukat az 1. táblázatban ábrázolt módon becsülhetjük.

Mint látható, az 1. táblázatban kétféle becslési számok szerepelnek. Első lépésben az etnikumok 1898/99 évi arányszámát vetítettem ki a korábbi időszakra, és aszerint alakítottam ki számukat az országos adatokból. A második lépésben ezen korrekciókat végeztem két irányban. Azoknál az etnikumoknál, amelyeknek vándorlási görbéje azt tanúsítja, hogy korábban kapcsolódtak be a folyamatba, megemeltem a kivándorlók számát, azoknál viszont, ahol a fejlődési görbe egy kezdeti szakaszt jelez, csökkentettem. További részletvizsgálatok eredményei alapján még lehet finomítani a korrekciókat, de már ebben a formájában is jobban megközelíti a valóságos helyzetet, mint azok a számszerű kimutatások, amelyek egyáltalában nem vették figyelembe a többi etnikum mozgását.

A sajátos soknemzetiségű összetétel és a kivándorlási régiók összefüggései

Kelet-Európából a tengeren túlra vándorlók összességében az egyes etnikumok százalékos részeseződését a 2. táblázat szemlélteti.'

A kivándorlók etnikai összetételének mutatói azt jelzik, hogy a nemzetiségek, vagy kisebbségben levő etnikumok nagyobb arányban vettek részt a kivándorlásban, mint a kibocsátó országok népességében. Nem meglepő tehát, hogy a történeti szakirodalomban többnyire olyan értékelések olvashatók, amelyek a kivándorlók sajátos etnikai összetételét, azt, hogy a vándorlási központok elsősorban a nemzetiségi területeken formálódtak, a megoldatlan nemzetiségi problémákkal hozták összefüggésbe.

A kivándorlás térhódítása valamennyi érintett európai országban kivándorlási központok, régiók formálásában mutatkozik. Fellelhetők ezek azokban az országokban is, amelyeknek népessége etnikailag homogén volt. Hivatkozhatunk a skandináv, az olasz és a német kivándorlási központokra.

⁸ L. pl. G. Prpic (1971), A. Pilch (1975), Rácz I. (1980) becslései együttesen.

2. táblázat

*Kelet-Európából az USA-ba vándorolt etnikumok
százalékos aránya, 1899–1924**

Etnikum	Cári Oroszorsz. Osztr.–Magy. Mon. együtt		Osztrák– Magyar Monarchia	Cári Oroszország
	fő	%	%	%
zsidó**	1 368 417	22,8	7,1	41,5
lengyel	1 347 903	22,4	18,3	27,3
lítván	249 174	4,1	–	9,1
finn	207 314	3,4	–	7,6
német	534 537	8,9	11,7	5,5
orosz	214 555	3,5	–	7,8
skandináv	19 907	0,3	–	0,7
rutén	253 267	4,2	7,6	0,2
örmény	5 343	0,0	–	0,1
szlovák	476 312	7,9	14,6	–
horvát-szlovén	451 717	7,5	13,8	–
magyar	472 934	7,9	14,4	–
cseh-morva	137 352	2,3	4,2	–
olasz	26 313	0,4	0,8	–
egyéb délszláv	89 990	1,8	2,8	–
román	153 604	2,5	4,7	–
egyéb	5 029	0,1	–	0,2
összes	6 011 668	100,0	100,0	100,0

*Összeállítva: W. Willcox, 1929. 431–499.

**Az USA bevándorlási hatóságai a zsidókat „etnikumnak” tekintve külön regisztrálták.

Az újabb történeti kutatások Európa-szerte nagy figyelmet szentelnek e régiók tanulmányozásának.⁹ Ezekkel összefüggésben elemzik a folyamat fejlődési mechanizmusát. A kutatási eredményekből már körvonalazódnak a kivándorlási központok főbb jellegzetességei. Földrajzi elhelyezkedésükben legszembetűnőbb például, hogy többé-kevésbé kiestek a hazai ipari centrumok vonzási köréből. Általában vagy hegyvidékek, vagy olyan körzetek, amelyek az ország egészehez viszonyítva mostohább gazdasági, természeti adottságokkal rendelkeznek, többnyire olyan vidékek, ahol a parasztgazdaságokban a földművelésen kívül egyéb gazdasági tevékenység is nagyobb teret kapott. A régiók nem tűnnek ki azonban olyan mértékben gazdasági-társadalmi sajátoságaikkal, hogy kielégítően indokolhatnák a sokkal gyakoribb elvándorlásokat. Helyzetük az országos átlagtól olyan szembeszökően nem különbözött, mint a kivándorlások gyakoriságában. A folyamat fejlődési mechanizmusának elemzése alkalmasabb ezért arra,

⁹J. MacDonald (1958), R. Kerő (1974), H. Norman (1976), Puskás J. (1982).

hogy közelebb kerüljünk azoknak a tényezőkhöz, amelyek a vándorlások nagy különbségeit vidékenként létrehozták.

A szembeszökő változatokat a kivándorlási folyamat területi térhódításában nem csupán az adott gazdasági és társadalmi viszonyokból közvetlenül eredő determináltságok formálták. A tömeges kivándorlás központjainak kialakulásához szükség volt a vándorlásra ösztönző és taszító tényezők összefonódására. Olyan információcsatorna valósíthatta ezt meg, amelyben egyre nagyobb szerepet játszottak a már korábban kivándoroltak visszajelzései. Ebből következett, hogy a kivándorlás egy-egy kis területre bizonyos öngerjesztő jelleggel is lokalizálódott.¹⁰

Közrejátszottak alakításukban az egyes etnikumok vándorlási készségének különbségei is. Olyan etnikumok körében, ahol a mobilitásnak történelmi hagyományai voltak, a tengeren túlra indulás olykor alig jelentett többet, mint a korábbi vándorlási utak meghosszabbítását. Ez számukra könnyebb elhatározást igényelt, és ezért az Amerikába vándorlás lázát is gyorsabban megkapták, mint azok, akik a földrajzi mobilitásnak kevesebb teret engedő, zártabb struktúrájú paraszti falvakban éltek. Magyarországon például a szlovákok és a kárpátukrán parasztok körében ismeretes volt a vándorlási hagyományokon alapuló életforma már az „amerikai láz” előtt. Csoportjaik legalább egy évszázados múlttal visszamenően vándoroltak újra és újra szezonális mezőgazdasági munkát végezni az ország központi sík vidékeire. De a sajátos örökösödési rendszer, a birtok oszthatatlansága miatt a földrajzi mobilitás szükségességében nevelkedő németek kivándorlása is gyakoribb Kelet-Közép-Európa valamennyi kivándorlási régiójában, noha ezt gazdasági helyzetük és az irányukban tanúsított társadalmi megítélés nem indokolta volna. A geográfiai mobilitás tradícióit, a sajátos foglalkozási struktúra szerepét nem lehet figyelmen kívül hagyni a zsidók nagyobb vándorlási hajlandóságában sem, bár Oroszországból való tömeges elvándorlásuknak különleges jelleget adott kényszerből távozásuk is, amelyet a velük szemben alkalmazott korlátozások, a fellángoló antiszemitizmus, a pogromok idéztek elő.¹¹

A topográfiai vizsgálatokkal kitapogathatók a kivándorlás európai terjedésében azok az érintkezési szálak, amelyek a vándorlásba bekerülő népességet a már korábban kivándorlókkal összefűzték. Az 1. térképen a kivándorlás terjedésének útirányait és a főbb kivándorlási régiókat vázoltam fel Közép-, Kelet-, Dél-Európa térségében. Ezen látható, hogy egyes kivándorlási régiók átszeltek országhatárokat, a magyarországi északi régió például egy része volt annak, amelyiknek másik része Galíciában formálódott.

A kivándorlás diffúziós terjedése nyugatról kelet és délkelet irányba a következő kivándorlási régiók formálódásával haladt: németektől ragadt a kivándorlási láz a porosz fennhatóság alatt élő lengyelekre és a Monarchia nyugati területein élő csehkekmorvákra. Vándorlási hullámuk tetőzése az 1870-es évek. Kivándorlásuk korántsem olyan gyakori, mint a velük szomszédos orosz fennhatóság alatt lengyel területeken és

¹⁰ Hogy milyen szerepe volt a személyes kapcsolatoknak a vándorlások terjedésében, bizonyítja az is, hogy az Egyesült Államok bevándorlási hatóságainak kimutatásai szerint pl. az 1910-es évekre az összes magyarországi kivándoroltaknak 82%-át fűzte személyi ismeretség vagy rokoni szál az előzőleg kivándoroltakhoz. (A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. 1918.)

¹¹ L. Hersch (1931), Irwing H. (1976), A. A. Goren (1980)

1. térkép. A kivándorlás terjedése és régiói 1880–1924

Galíciában, valamint a Magyarország északi vidékein élő szlovákok körében. Ez utóbbiakról ragadt a kivándorlási láz a velük szomszédos magyarokra. Így formálódott lengyelek, zsidók, rutének, szlovákok és magyarok részvételével Galíciában és Magyarország északkeleti részén a Monarchia legnagyobb kivándorlási régiója.

Ezen kívül a Monarchiában még néhány kisebb kivándorlási góc jelezhető. Déli területein olaszoktól vettek először példát a dalmáciai horvátok, tőlük a szlovének és a magyar királysághoz tartozó horvátok. Így formálódott a déli kivándorlás központja Triest, Modrus, Rieka megyékben. Innen terjedt tovább a vándorlás láza Bácsbodrog és főleg Torontál német lakosságára. Németek példáján buzdultak fel a magyarok is Veszprém megyében, ahol a kivándorlás egyik kisebb góca kialakult. Hasonlóan ők voltak a pionírok Erdély déli körzetében is, hozzájuk csatlakoztak a magyarok és románok.

Az Amerikába vándorlás gócai Oroszország nyugati részén sávszerűen húzódtak észak-dél irányban. Ezek nemzetiségi, vagy etnikailag vegyesen lakott területek voltak, északon finnek, lettek és litvánok, majd lengyelek, ahonnan húzódtak dél felé az ún. „Hebrew Pale”^{1 2} Vilna, Kiev, Poltava, Podolina stb. provinciákkal, az oroszországi zsidók településeinek központjaival.

Visszavándorlás

A kivándorlási folyamat rekonstruálásának adatai még nem azonosak sem a kivándorolt személyek számával, sem pedig a tényleges vándorlási veszteséggel. A rendelkezésre álló forrásokból ezeknek mutatóit azonban egymástól pontosan elkülöníteni nagyon nehéz. A vándorlási statisztikákat ugyanis nemcsak hiányok, hanem ún. „halmazódások” is jellemezték. Az ismételt kivándorlások során ugyanazon személy többszöri regisztrálásával számolni kell, főleg az európai kikötők, de az amerikai bevándorlási hatóságok statisztikáinál is. Ugyancsak óriásiak az eltérések, ha a kivándoroltak számát összevetjük a végleges demográfiai veszteséggel, amelyet a kibocsátó országok népszámlálásai tartalmaznak. Az Osztrák–Magyar Monarchiából például 1900–1910 között a vándorlási forgalom 2 270 ezer, ugyanakkor a demográfiai veszteség 1 376 ezer volt. Európa e régiójában a vándormozgalmak egyik fő jellegzetessége a nagy különbség a vándorlási forgalom és a demográfiai veszteség között. Fő okozója ennek a visszavándorlók szembeszökően nagy aránya. A migráció kutatók csak az utóbbi időkben kezdenek jelentőségére figyelni.^{1 3} Mennyire volt általános, hogy a tengeren túlra vándorlók nem a végleges letelepedés szándékával indultak útnak, hanem kinti tartózkodásukat átmenetinek tervezték? A vándormunkás-típus mennyire jellemezte Európa e régiójából a tengeren túlra vándorlókat? Közös sajátosság-e ez a nyugat-európai kivándorlókkal, vagy pedig csak egyes etnikumok kivándorlásának a jellemzője? E kérdésekhez valamelyes tájékozódást kaphatunk azokból a kimutatásokból, amelyek a

^{1 2} Nyugat-Oroszországnak azokat a provinciáit nevezték így, ahol az oroszországi zsidók túlnyomó többsége élt, és akiket az 1845-ben hozott és a jobbágyfelszabadítás után is fenntartott regulációk a legkülönbözőbb jogi és társadalmi diszkriminációkkal sújtottak.

^{1 3} L.-G. Telebrand (1976), F. Kraljic (1978), J. D. Gould (1979), Puskás J. (1982).

visszavándorlók arányát etnikai csoportok szerint tartalmazzák az 1908–1924-es években.

Az adatokból úgy tűnik, hogy a visszavándorlás mértéke általában korrelációban volt a népcsoportok vándorlási folyamatának történetével. Mennél hosszabb a kivándorlás múltja, annál kevesebb a visszavándorló. Mivel Közép- és Kelet-Európa népei valamelyes időbeni eltolódással mindannyian az új bevándorlás alkotói, ezért a visszavándorlás aránya

3. táblázat

Az USA-ból visszavándorlók a bevándorlók százalékos arányában etnikumonként, 1908–1924¹⁴

Etnikumok	Visszavándorlók a bevándorlók %-ában	Etnikumok	Visszavándorlók a bevándorlók %-ában
zsidó	5,2	görög	47,4
ír	10,1	horvát és szlovén	50,1
skót	11,0	orosz	50,5
német	15,9	olasz	54,7
rutén	16,7	szlovák	55,5
francia	18,1	magyar	64,0
angol	19,1	román	65,9
skandináv	20,5	egyéb	40,1
lengyel	39,7	összes	33,5

körükben szembeszökő. Ez az összefüggés a zsidókra nem érvényes. Kivándorlásukhoz képest szembetűnően alacsony visszavándorlásuk aránya, nemcsak a többi kelet-európai, hanem a Nyugat-Európából vándoroltakéval egybevetve is. Arra következtethetünk ebből, hogy tömegeik kezdettől fogva a végleges letelepedés szándékával hajóztak a tengeren túlra. Erre utalnak vándorlási mozgalmuk egyéb demográfiai jellegzetességei is, pl. a vándorlók kor és nemek szerinti megoszlása.¹⁵

A visszavándorlás mutatói etnikumonként közvetve azt is tanúsítják, hogy a nemzetiségek útrakelését mennyiben befolyásolták politikai megfontolások, a nemzeti feszültségek. Ha olyan nagy súlya lett volna, ahogyan azt a szakirodalom többsége hangsúlyozza, akkor érthetetlen néhány év után ugyanazon helyzetbe visszatérés.

¹⁴ Az USA kivándorlási hatóságai csak 1908-tól készítettek kimutatást a visszavándorlókról. Ezeknek alapján vannak becslések, pl. a Harvard Encyclopediában az 1899–1924 időszakra. Véleményünk szerint ez a visszavándorlási arány a valóságosnál magasabb, mivel nem lehet az 1908 utáni visszavándorlás mértékét az egész időszakra kivetíteni. Érdekesek a visszavándorlásra vonatkozóan J. D. Gould számításai (1980) 55–57., bár véleményem szerint a visszavándorlás országok szerint kevesebb eligazítást nyújt a vándorlások jellegzetességének megismeréséhez.

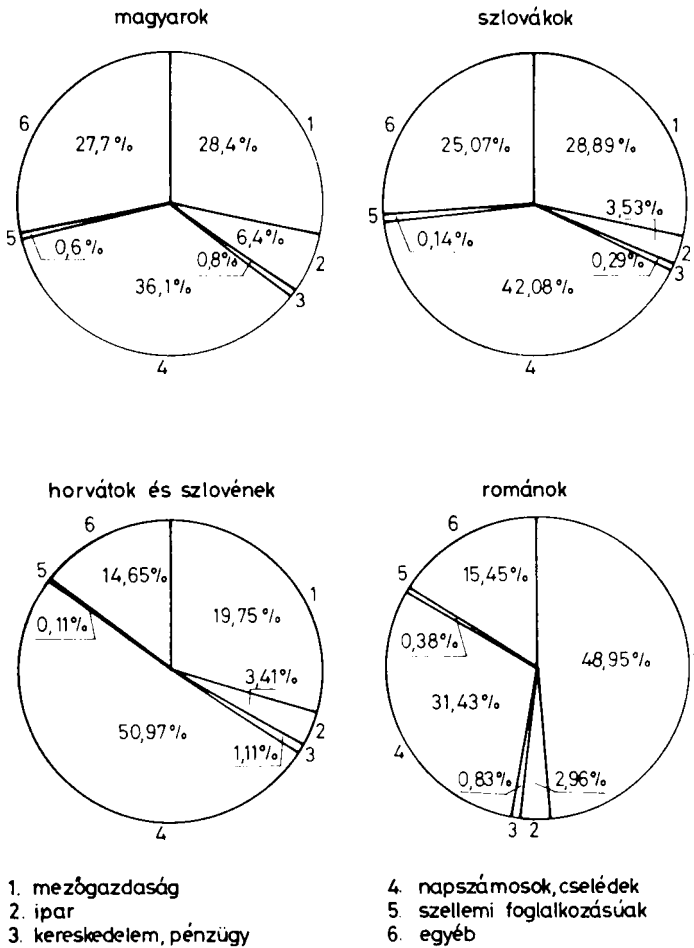
¹⁵ L. Hersch (1931).

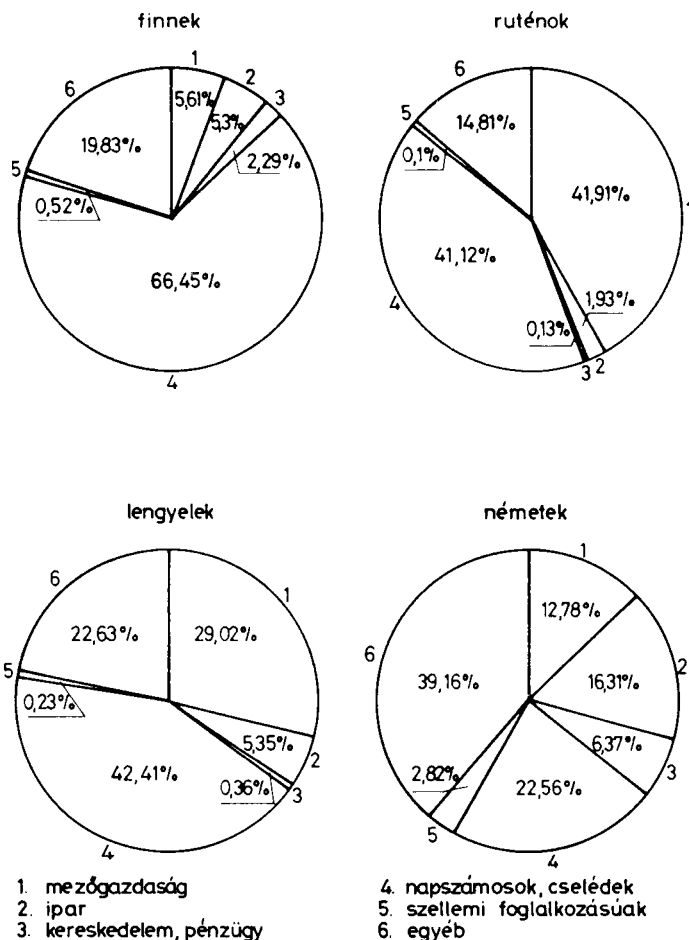
A vándorlók társadalmi csoportjai etnikumonként

A statisztikákból legbizonytalanabb adatokat a kivándorlók társadalmi összetételének tanulmányozásához kaphatunk. A kibocsátó országokban ilyen kimutatások szórványosan készültek, és azok is csak néhány évet fognak át. Az USA bevándorlási statisztikái az 1898/99 fiskális évtől a bevándoroltak foglalkozási megoszlásáról a következő kategóriák szerint közöltek adatokat: 1. mezőgazdaság, 2. ipar, 3. kereskedelem, pénzügy, 4. napszámosok, cselédek, 5. szellemi foglalkozásúak, 6. egyéb.

A foglalkozási kategóriák e túl általános körülhatárolása lehetetlenné teszi a tényleges társadalmi rétegződés pontosabb megismerését. Ezeknek alapján még a mezőgazdasági és az ipari munkásokat sem lehet jól elkülöníteni (napszámosok?). De nem tudható meg az sem, hogy valójában mennyi volt a kivándoroltak között a birtokos

1. ábra. A kivándoroltak foglalkozási megoszlása etnikumonként 1899–1924

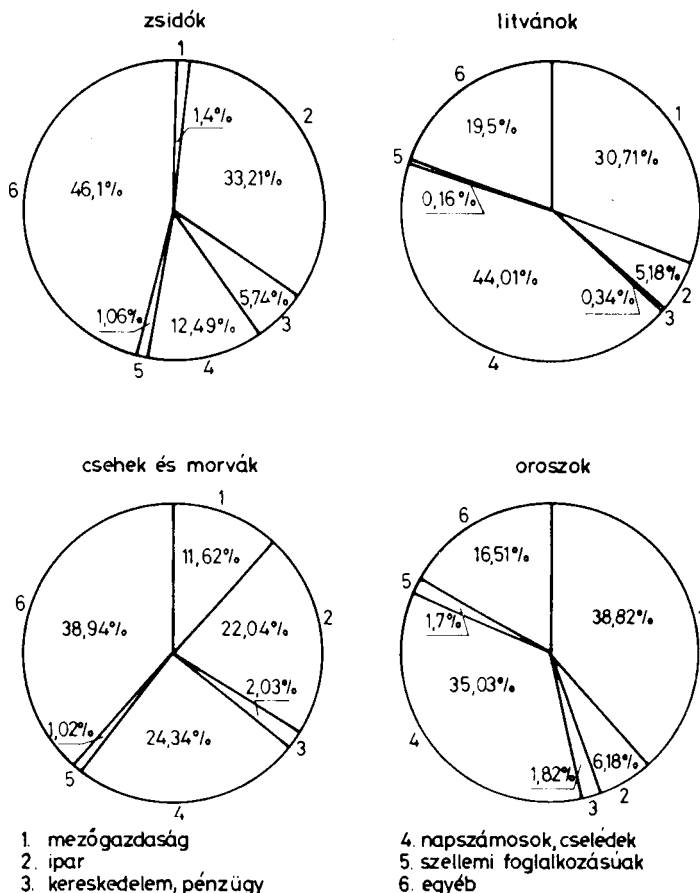

2. ábra. A kivándoroltak foglalkozási megoszlása etnikumonként 1899–1924

paraszt és a mezőgazdasági proletár. Az „egyéb” kategória tényleges tartalma sem egyértelmű, még akkor sem, ha tudjuk, hogy ebbe a családtagokat sorolták.

E csoportosítás viszont e kérdőjelekkel együtt is alkalmas arra, hogy összehasonlításokkal tájékozódhassunk azokról a különbségekről, amelyek a kivándorló etnikumokat e kategóriák beosztása alapján jellemezték.

Az 1., 2. és 3. ábra adatai az USA-ba vándorolt etnikumok foglalkozási megoszlásáról azt tanúsítják, hogy a paraszti exodus bár e vándorlási hullám fő jellegzetessége, a társadalmi háttér etnikumonként jelentősen variálódott. Valamennyi csoportnál kicsi a szellemi foglalkozásúak aránya, de egymáshoz viszonyítva már a különbségek szembeszökőek. Még nagyobbak az eltérések az ipari foglalkozásúak arányában. Európa e régiójából kivándoroltak közül legnagyobb létszámot reprezentáló zsidók többnyire nem agrárfoglalkozásúak voltak (iparosok, kézművesek, főleg szabók).

3. ábra. A kivándoroltak foglalkozási megoszlása etnikumonként 1899–1924

Mind az etnikai, mind a társadalmi háttér, a foglalkozás, a szakképzettség szempontjából tehát sokkal színesebb és tarkább volt az a kb. 7 millió személy, aki 1861–1924 között az Osztrák–Magyar Monarchia és a cári Oroszország területéről az USA-ba hajózott. Ezek viszont arra is felhívják a figyelmet, hogy a vándorlások alapvetően gazdasági jellege mily változatos várakozásokban és elképzelésekben ölthetett konkrét formát különböző csoportjaiknál, amelyeknek áttekintése még nagyobbbrészt előttünk álló feladat.

IRODALOM

Akerman, Sune: Theories and Methods of Migration Research. In: From Sweden to America. Uppsala–Minneapolis 1976. 25–32.
 Bobinska, Celina–Andrzej Pilch (eds): Employment seeking Migration of the Poles World Wide in the 19th and 20th Centuries. Krakko 1975.

- Chmelar, Hans*: Höhepunkte der österreichischen Auswanderung. Wien 1974.
- Cizmic, Ivan*: Iseļjavanju iz Hrvatske u Razdoblju 1880–1914. Historijski Zbornik, Zagreb 1973–74.
- Easterlin, Richard A.*: Immigration: Economic and Social Characteristics. In: Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups. Cambridge–London 1980. 476–486.
- Englisch, K. V.*: Die österreichische Auswanderungsstatistik. In: Statistische Monatschrift. Neue Folge, XVIII. 1913. 65.
- Goren, Arthur A.*: Jews. In Harvard Encyclopedia 1980. 571–598.
- Gould, J. D.*: European Inter-Continental Emigration 1815–1914: Patterns and Causes. The Journal of European Economic History 1979. 593–678.
- : European Inter-Continental Emigration. The Road Home. Return Migration from the USA. J. E. E. H. 1980. 41–111.
- : European Inter-Continental Emigration. The Role of „Diffusion and Feedback”. J. E. E. H. 1980. 267–315.
- Hanzlik, Jan*: Slovenske vystahovalectvo na prahn Imperialism Geograficky Casopis XIII. 1961.
- Hersch, Liebmann*: International Migration of the Jews. In: W. Willcox: International Migrations, 1931. 471–520.
- Howe, Irving*: World of our Fathers. Philadelphia 1976.
- Jerome, Harry*: Migration and Business Cycles. New York 1926.
- Kerő, Reno*: Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the last World War. Turku 1974.
- Kraljic Frances*: Croatian Migration to and from the United States, 1900–1914. Palo Alto 1978.
- Kuznets, S.*: Long Swings in the Growth of Population and in Related Economic Variables. Proceedings of the American Philosophical Society. 1958. 102.
- MacDonald, John S.*: Agricultural Organization, Migration and Labor Militancy in Rural Italy. Economic History Review (2nd Series) 1958. 16.
- A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1918. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat 67).
- Norman, Hans*: The Causes of Emigration. In: From Sweden to America. 1976. 149–164.
- Obolensky, V. V.* – *Ossinsky*: Migration from and Immigration to Russia. In: W. Willcox (1931) 521.
- Pilch, A.*: Migrations of the Galician Populace at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: C. Babinska–A. Pilch (1975)
- Prpic, Georg J.*: The Croatian Immigrants in America. New York 1971.
- Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940. Budapest 1982.
- Ráczy István*: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914. Budapest 1980.
- Tedebrand, Lars-Göran*: Remigration from America to Sweden. In: From Sweden to America. 1976. 201–227.
- Thomas, Brinley*: Economics of International Migration. London 1958.
- Thomas, Dorothy S.*: Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements. New York 1941.
- Willcox, Walter*: International Migrations. Vol. I. Statistics. 1929. Vol. II. Interpretations. 1931. New York–London–Paris.